

SCIENTIFIC AND JOURNALISTIC CONCERNS BY TEODOR FILIPESCU**PREOCUPĂRILE ȘTIINȚIFICE ȘI PUBLICISTICE ALE LUI TEODOR FILIPESCU**

Mircea MĂRAN,
Școala de Înalte Studii de Specialitate
pentru Instruirea Educatorilor, Vârșeț
miceam@live.com

Abstract

Teodor Filipescu was born in 1870 in the place Glogoni, near Pancevo. Chemist by profession, committed to Sarajevo in service of the Austro-Hungarian to control quality of gold and silver. Filipescu gave a significant contribution of researching Romanian-speaking population in Bosnia and Herzegovina. He published, in the first decade of the XXth century, some ethnographic reference papers in Romanian and Serbian, becoming the first native Romanian ethnographer of Serbian Banat. In 1906, appears in Bucharest, in Romanian Academy Publishing, monograph "Romanian colonies in Bosnia and Herzegovina". In his numerous articles and studies, published in the early decades of the twentieth century, in addition to show and explain this subject, he also addressed some issues related to the socio-linguistic and ethnographic Romanian population in the Pančevo. In the interwar period he published and a monographic study about history of Voivodina. Not least, Filipescu is manifested as a good publicist and author of reports and travel notes.

Rezumat

Teodor Filipescu s-a născut în anul 1870 în localitatea Glogoni de lângă Panciova. Chimist după profesie, angajat la Sarajevo în serviciul austro-ungar de control al calității aurului și argintului, Filipescu a dat o însemnată contribuție la cercetarea populației românofone din Bosnia și Herțegovina, despre care a publicat, în primul deceniu al secolului al XX-lea, câteva lucrări etnografice de referință în limba română și limba sârbă, devenind astfel primul etnograf român originar din Banatul sârbesc. În anul 1906 îi apare la București, în editura Academiei Române, monografia "Coloniile române din Bosnia și Herțegovina". În numeroasele sale articole și studii publicate în primele decenii ale secolului al XX-lea, pe lângă subiectul amintit a mai abordat și unele probleme referitoare la realitatea socio-lingvistică și etnografică a populației românești din zona Panciovei, publicând în perioada interbelică și un studiu monografic despre istoria Voivodinei. Nu în ultimul rând, Filipescu se manifestă și ca un bun publicist și autor de reportaje și note de călătorie.

Keywords: *ethnography, Romanian-Serbian relations, Romanians in Bosnia, travel notes.*

Cuvinte-cheie: *etnografie, relații româno-sârbe, românii din Bosnia, note de călătorie.*

Etnograful, chimistul, profesorul și publicistul Teodor Filipescu face parte din pleiada personalităților originare din localitățile Banatului sârbesc care au dat o contribuție prețioasă la dezvoltarea vieții științifice și culturale românești în diferitele sale aspecte, în primele decenii ale secolului al XX-lea. Cunoscut în special prin contribuțiile sale privind cercetarea comunităților românofone din Bosnia și Herțegovina și din alte zone ale Peninsulei Balcanice, ca un colaborator

fidel al gazetei *Tribuna* din Arad și mai târziu ca profesor de chimie și fizică la Academia de științe tehnice, filiala Cluj, Filipescu nu își uită în numeroasele sale texte și în activitățile sale cultural-naționale originea sa din Banatul sârbesc, Glogoniul natal și localitățile din zonă în care avea rude, prieteni, cunoscuți.

Despre originea familiei Filipescu aflăm chiar de la dânsul, în lucrarea sa *Voivodina sârbească*, unde în contextul evenimentelor din timpul ultimului război austro-turc din 1788-91, amintește faptul că străbunicul său, împreună cu alte rude, a venit în Banat din Țara Românească, stabilindu-se la Torac, iar de acolo, în anul 1823, bunicul său Simeon trece la Glogoni lângă Panciova, în Granița Militară, împreună cu soția, cu fiica Maria și cu cei patru fii ai săi, printre care era și Sofronie, tatăl lui Teodor Filipescu (Filipescu, 1929: p. 31). Teodor s-a născut în anul 1870 la Glogoni, rămânând din fragedă copilărie orfan, după ce mama sa Eva Filipescu (născută Boariu) a decedat în 1876, iar tatăl său, fost funcționar în oficiul vamal, doi ani mai târziu. Dintre rudele sale, Teodor Filipescu scrie cu mândrie despre unchiul său Constantin, membru în guvernul Voivodinei Sârbești și a Banatului Timișan, cu sediul la Timișoara. Pentru că acesta nu avea copii, a adoptat-o pe Anuța, sora lui Teodor, care astfel a trecut la unchiul său. După desființarea Voivodinei, Constantin Filipescu a primit postul de adjunct în Ministerul de Interne de la Budapesta, însă a fost nevoit să se pensioneze din cauza bolii și a decedat la Timișoara în anul 1878. Anuța, sora lui Teodor, s-a înapoiat la Glogoni și în curând s-a căsătorit în satul vecin Ofcea, la familia Jivan. Nu avem detalii despre faptul cine l-a crescut pe Teodor după moartea părinților săi. Știm că a frecventat cursurile liceului din Zemun, unde și-a luat bacalaureatul în anul 1889. La aceeași instituție școlară și-au susținut bacalaureatul și alți membrii ai familiei Filipescu, și anume Ilia, în anul 1888 și Constantin, în anul 1894. De menționat faptul că urmașii acestei familii trăiesc și azi la Zemun și că Teodor a întreținut relații cu rudele sale (ceea ce amintește și în notele sale de drum "Călătoria mea la București și Constantinopol"), pe când în localitatea Glogoni descendenții familiei Filipescu au emigrat în Canada la începutul anilor șaizeci ai secolului lăsat în urmă. În tradiția satului natal, numele lui Teodor Filipescu este aproape necunoscut.

După absolvirea liceului, tânărul Teodor se înscrie la Politehnica din Viena, unde studiază în perioada anilor 1889-1893, devenind inginer chimist. Se angajează la Sarajevo, în Bosnia și Herțegovina găsită sub ocupație austro-ungară prin deciziile Congresului de la Berlin, la postul de chimist legist, respectiv "comisar de poansonagiu" (Filipescu, 1929: p. 52), responsabil pentru controlul calității aurului și argintului pe întreaga provincie. La începutul secolului al XX-lea, Teodor Filipescu a devenit deja un nume cunoscut prin numeroasele lucrări din acest domeniu publicate atât în limba română, cât și în limba sârbă. De fapt, primele lucrări pe care le-a publicat au fost mai apropiate de specialitatea sa de bază – cea de chimist. Astfel, în anul 1901 publică broșura în limba sârbă intitulată *Svojstva, vrijednost i važnosi zlata i srebra za industriju* (Caracteristicile, valoarea și importanța aurului și argintului pentru industrie)¹, iar în 1902, tot în limba sârbă, studiul *Kalajdzije u Čipulicima*². Un an mai târziu (1903) îi iese de sub tipar și lucrarea în limba germană *Beitrage zur Tabakuntersuchung. Herzegovinische und makedonische Tabake. Eine vergleichende Studie* (Contribuții la cercetarea tutunului. Tutunul din Herțegovina și Macedonia. Un studiu comparativ). În acești ani începe să publice și primele texte în limba română, întâmpinând la început și anumite probleme. Anume, manuscrisul său *Aurul și argintul*, oferit spre publicare secțiunii științifice a „Astrei” în anul 1904 (desigur că este vorba despre traducerea în limba română a studiului publicat în 1901 în limba sârbă), nu a fost acceptat de recenzentul dr. A. Chețianu, care argumentează respingerea manuscrisului lui Filipescu prin faptul că „e prea îndepărtat de trebuințele momentane și actuale ale poporului nostru, conșiderând că poporul are necezitate mai urgentă de

¹ *Svojstva, vrijednost i važnosi zlata i srebra za industriju*. Napisao Teodor Filipescu, Hemičar i činovnik punciranja. Sarajevo, Vlastito izdanje, 1901.

² Teodor Filipescu, "Kalajdzije u Čipulicima", *Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 1902, XIV., p. 297-301

alte publicațiuni mai apropiate de trenbuințele lui zilnice” și că „forma e defectuasă, stilul și limba cu mari scăderi”, cu toate că „fondul lucrării preste tot e bun, iar datele exacte”³.

Este de înțeles că Filipescu avea anumite probleme de exprimare în limba română literară, având în vedere proveniența sa dintr-o localitate de la periferia spațiului etnic românesc, cu populație mixtă germano-română și găsită într-o zonă dominată numeric de coreligionarii sârbi, și faptul că școlarizarea și-a făcut-o în medii găsite departe de ținuturile cu o populație românească omogenă, chiar și postul său de muncă, prin urmare și domiciliul său fiind într-o zonă și mai îndepărtată, la Sarajevo. Cu toate acestea, Filipescu avea o identitate națională pe măsura celei a elitei intelectuale românești din monarhia dualistă, ceea ce a și influențat asupra interesului său pentru problemele etnografice, cu care va obține rezultate demne de invidiat. Chimistul nostru mărturisește despre aceasta într-un text publicat în *Țara noastră*⁴: „... eu deși sunt la Sarajevo, am căutat să cunosc starea instituțiilor noastre culturale”, iar pe lângă aceasta „aici în Sarajevo, între sârbi, am învățat a scrie și vorbi românește, ceea ce doresc din inimă să imiteze și alți Români din acele părți, care sunt pe calea sârbizării”.

Colaborator și membru al *Astreii*, donator a numeroase piese iconografice pentru muzeul *Astreii* din Sibiu, Filipescu este premiat la Expoziția din 19 august 1905, la inaugurarea Muzeului Asociațiunii, devenind un nume binecunoscut atât printre românii din Austro-Ungaria, cât și în Vechiul Regat. Donațiile pe care le face la Sibiu reprezintă fotografii, 13 la număr, din satul natal Glogoni și din satul învecinat Ofcea, cât și două tablouri reprezentând case țărănești din Glogoni. În revista *Luceafărul* publică câteva fotografii cu portul țărănesc din Glogoni⁵. Deci, o contribuție la cunoașterea valorilor etnografice ale românilor din ținutul natal. Muzeul Etnografic al Transilvaniei, înființat în 1922, a achitat de la Teodor Filipescu o colecție de țesături vechi din Banat.

Implicarea sa în realitatea național-culturală a românilor din ținutul său natal, în ciuda faptului că trăia la Sarajevo, reiese și din polemica purtată în anul 1908 pe paginile revistei *Țara noastră* din Sibiu și *Lupta* din Budapesta cu preotul Nicolae Popovici din Alibunar, pe subiectul revendicărilor de destituire a preotului Iancu Cerbu de la postul de paroh ortodox român al Panciovei, ca urmare a numeroaselor articole semnate de Alexandru Țințariu, publicist din Panciova, în mai multe publicații în limba română din Austro-Ungaria, în care preotul Cerbu a fost acuzat de „purtare scandaloasă” în parohia sa. După ce preotul Popovici iese în apărarea lui Cerbu și a forurilor bisericești de la Caransebeș, acuzate de Țințariu că nu întreprind nimic pentru a-l înlătura pe preotul problematic de la parohia din Panciova, apare și intervenția lui Filipescu de susținere a opiniilor lui Țințariu, pornind de la ideea că „domnii” de la Caransebeș nu vor să asculte „glasul poporului”⁶. Din acest text, cât și din răspunsul la replica lui Nicolae Popovici (publicată în *Lupta*), reiese clar că Filipescu cunoștea foarte bine starea de lucruri în satul său natal, dar și în localitățile din împrejurime, precum Ofcea, Doloave, Satu Nou sau Panciova, recunoscând pe de altă parte că, de pildă, la Uzdin sau la Seleuș nu a fost niciodată⁷. Filipescu scoate la iveală numeroase abuzuri ale preoțimii din Tractul Panciovei, acuzând autoritățile eparhiale că nu iau măsuri pentru îmbunătățirea situației cultural-naționale și confesionale printre românii din aceste localități, în care procesul de sârbizare a luat avânt. În acest context, critică pasivitatea intelectualității locale, care nu organizează manifestări culturale și nu ia măsuri de emancipare culturală a țărănimii, ceea ce a dus, după părerea sa, la asimilarea completă a românilor din Sefcherin și Borcea și la intensificarea acestui proces la Panciova, Doloave, Satu Nou și în alte localități. Limba română literară este neglijată complet în aceste localități periferice ale arealului românesc (ceea ce, după cum am văzut mai sus, a recunoscut-o și referindu-se la sine însăși), iar manifestările culturale la Glogoni și în alte sate reprezintă o raritate. Despărțământul Panciova al

³ Proces verbal luat în ședința Secțiunii științifice a Asociațiunii, ținută la Sibiu la 1/14 și 2/15 iulie 1905, *Analele Asociațiunii pentru Literatura și Cultura Poporului Român*, nr. IV, iulie-august 1905, p. 209

⁴ *Țara noastră*, Sibiu, nr. 21 din 1908, p. 177

⁵ *Luceafărul*, Sibiu, nr. 21 din 1903

⁶ *Țara noastră*, nr. 12 din 1908, p. 100

⁷ Idem, „Un răspuns”, nr. 20 din 1908, p. 167 și nr. 21 din 1908, p. 176-177

Astrei este considerat ca unul fără o activitate prea bogată, comparativ cu alte despărțăminte. Prin urmare, poate că atitudinea lui Filipescu față de situația identitară a românilor din Banatul de sud-vest este prea dură și că totuși a exagerat în unele aprecieri ale sale, însă cuvintele sale dovedesc că în toți acești ani în care trăia departe de ținutul natal a întreținut legături cu cei de acasă și că în măsura posibilităților a încercat să contribuie la promovarea valorilor conaționalilor săi din ținutul Panciovei.

Cea mai intensă activitate științifică și publicistică a lui Filipescu o constatăm în perioada anilor 1906-1908, când întreprinde o serie de acțiuni de cercetare și de prezentare a rezultatelor cercetărilor sale din domeniul etnografiei, de data aceasta ocupându-se de problema populației românofone din Bosnia și Herțegovina, ceea ce îi va aduce și cele mai mari succese în cariera sa de savant și de publicist. Capodopera sa este monografia *Coloniile Române din Bosnia*, pe care o publică în 1906 pe 312 pagini în editura Academiei Române din București⁸. Aceeași lucrare o publică și în limba sârbă, sub titlul de *Karavlaška naselja u Bosni* (Localități de vlahi negri din Bosnia)⁹.

Pe lângă “caravlahii” din Bosnia, Filipescu prezintă interes și pentru alte comunități românofone din Peninsula Balcanică și în scopul cunoașterii acestor comunități întreprinde mai multe călătorii de studiu prin Bosnia, Serbia, Macedonia. Călătoria întreprinsă în anul 1907 prin Bosnia și Serbia a fost întreruptă din cauza îmbolnăvirii cercetătorului, care a fost astfel nevoit să se înapoieze la Sarajevo¹⁰. În anul următor îl găsim însă în Macedonia, unde face cercetări etnografice printre aromânii de acolo. Revista *Macedonia* îi mulțumește pentru grija pe care o arată față de această populație¹¹.

În acești ani publică zeci de articole în gazeta *Tribuna* din Arad, pe diferite subiecte, marea majoritate fiind însă legate de problema națională românească în diferitele sale aspecte. Astfel, întâlnim texte despre românii din Bosnia (comunitatea românească din Sarajevo, care număra pe atunci 25 de familii, în general funcționari de stat și ofițeri, care organizau cu anumite ocazii manifestări culturale românești, având, cu o ocazie, și un taraf de lăutari-țigani din Serbia, care le cântau cântece românești), despre românii din Serbia, Albania, Macedonia, probleme referitoare la școlile și bisericile românești în Imperiul Otoman, foiletonul *Chestia bisericească-națională în Turcia*¹², foiletonul *Propagandele naționale în chestia balcanică*¹³ și alte subiecte.

Dintre lucrările sale publicate în *Tribuna*, de o deosebită valoare și importanță, după părerea noastră, sunt notele sale de drum intitulate *Călătoria mea la București și Constantinopol*, publicată ca foileton începând cu numărul 194 din 1906 și terminând cu numărul 124 din 1907. Călătoria întreprinsă de Teodor Filipescu în luna septembrie 1906, împreună cu soția și cu fiica sa, avea ca scop vizita la Expoziția națională din București și excursia cu caracter turistic la Constantinopol. Partea a doua a notelor sale de drum, în care descrie impresiile sale din Constantinopol, le publică și în broșura sa *Călăuz prin Constantinopole și împrejurime*¹⁴. Este vorba despre un fel de ghid turistic, foarte la modă în acele vremuri (Костіћ, 2006, passim), în care autorul dă sfaturi viitorilor călători care intenționează să viziteze capitala otomană.

Se înțelege de la sine că acesta era interesat și de situația identitară și națională a românilor din Monarhia dualistă, întreținând în același timp și legături cu numeroase personalități din lumea științifică, culturală și politică din Vechiul Regat. Nu în ultimul rând, amintim și faptul că relațiile

⁸ *Coloniile Române din Bosnia. Studiu etnografic și antropogeografic, de Teodor Filipescu. Cu 20 ilustrațiuni și o hartă etnografică.* Edițiunea Academiei Române. București (Inst. de Arte Grafice Carol Göbl, S-sor Ion St. Rasidescu), 1906.

⁹ *Karavlaška naselja u Bosni: etnografsko-antropogeografsko proučavanje / priopćio Teodor Filipesku ; iz prinose Tome Dragičevića,* Sarajevo, Zemaljska štamparija, 1907, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, 19, str. 77-102, 215-241, 335-358 (separatni otisak)

¹⁰ „Un român valoros”, *Tribuna*, nr. 231/1908

¹¹ *Tribuna*, nr.212, 1908

¹² *Tribuna*, nr.29, 30, 32, 35, 36 din 1907

¹³ *Tribuna*, nr. 62-76, 1907

¹⁴ *Călăuz prin Constantinopole și împrejurime.* De Teodor Filipescu. Arad (Tip. George Nichin), 1907

sale cu sârbii din Sarajevo erau cordiale și că în numeroase texte îi dă ca exemplu conaționalilor săi ca pe oameni cu o identitate și conștiință națională ridicată, reproșându-le, totuși, câteodată și anumite atitudini și măsuri nefavorabile față de români.

Dintr-o scrisoare pe care o trimite în anul 1904 mitropolitului Ioan Mețianu aflăm că Filipescu îl recomandă, „ca un organ care controlează toate prăvăliile argintarilor, juvaerilor, orologierilor și comercianților cu obiecte de aur și argint în Bosnia și Herțegovina, și ca un cunoscător al acestor obiecte, ca și a industriei argintului și aurului din Monarchie”, pe unul dintre prietenii săi sârbi din Sarajevo, și anume pe Jovan Mitricevici, argintar după profesie, care „a fost premiat la expozițiunile în Pesta, în Viena, în Paris 1900 etc”, în legătură cu procurarea de obiecte de argint pentru catedrala din Sibiu. Filipescu își oferă totodată și serviciul său de control, pentru ca „lucrurile care se vor cumpera se fie așa cum a fost ofertul”. Semnează “Teodor Filipescu, chimist im Punzirungsamt”.

Faptul că și Teodor Filipescu, ca și atâția alți intelectuali români, reprezintă o punte de legătură între poporul sârb și român, este confirmat și de o altă intervenție a sa în *Tribuna*¹⁵, în care stăruie asupra înființării unei societăți comerciale la Sibiu, după modelul lui “Napredak” din Sarajevo. El traduce în românește statutele societății “Napredak pentru plasarea copiilor la meserii și comerț” din Sarajevo și le pune la dispoziție lui Victor Tordășianu, președintele Reuniunii sodarilor români din Sibiu. Consideră că trebuie înființată o reuniune asemănătoare la Sibiu, “în nemărginita-i dragoste pentru binele-i obștească”¹⁶.

Renumerele pe care deja și l-a câștigat printre românii și sârbii din monarhie, dar și în rândul autorităților, a contribuit ca în 1910, cu ocazia alegerilor pentru parlamentul Bosniei și Herțegovinei, Filipescu să fie numit de guvern în comitetul electoral alcătuit din 10 membri.

După terminarea Primului Război Mondial și destrămarea Austro-Ungariei, trece în România, unde datorită competențelor sale profesionale și a renumelui deja câștigat, ocupă funcții responsabile în organele de stat ale regatului român, printre care cea de director al măsurilor și greutateților, la Cluj, fiind și membru fondator al Societății de Științe din acest oraș¹⁷. În perioada anilor 1924-1927 este membru al Societății Etnografice Române, iar postul său de muncă era cel de profesor titular de fizică și chimie la Academia de Științe Tehnice din România, Filiala Cluj.

După cum se poate observa pe baza funcțiilor pe care le îndeplinea, Filipescu își continuă și în perioada interbelică activitățile sale științifice, în condiții ceva mai deosebite comparativ cu anii antebelici. Preocupările sale din domeniul etnografiei sunt valorificate în articolele din presă și în comunicările prezentate cu diferite ocazii. Astfel, la ședințele ținute de Societatea Etnografică Română a susținut comunicarea „Harta etnografică a românilor din Serbia”¹⁸. În Calendarul *Astrei* pe 1928 îi apare un articol din domeniul economiei¹⁹ și ceea ce poate că este cel mai interesant, este autor de manuale școlare, publicând în anul 1924 o carte de citire²⁰.

Când este vorba despre volumele cu caracter științific pe care le-a publicat în perioada interbelică, cea mai însemnată realizare îi este monografia pe care deja am amintit-o, intitulată *Voivodina sârbească, Studiu critic și istoric-etnografic*, publicată în anul 1929. După cum susține în prefață, acest subiect l-a susținut și la ședința plenară a secțiunilor științifice-literare a *Astrei*, la Cluj, pe data de 11 octombrie 1928. Aceasta este ultima lucrare de referință a lui Filipescu, prin care încearcă să argumenteze, pe baza documentelor pe care le-a colectat, rolul elementului etnic românesc în istoria Banatului și, mai concret, în cea a Voivodinei de după Revoluția de la 1848-49. Desigur că este vorba și despre o reîntoarcere la origini, subliniind și rolul familiei sale, a satului și a ținutului natal în crearea istoriei popoarelor conlocuitoare pe acest spațiu.

¹⁵ *Tribuna*, nr. 123, 1907, p. 6-7

¹⁶ *Bunul econom*, nr. 22, 1907, p. 4

¹⁷ *Buletinul Societății de științe Cluj*, Tomul 1, 1921

¹⁸ *Transilvania*, nr. 1, 1944, p. 86

¹⁹ *Cultura poporului*, nr. 208, 1927, p. 4. Vezi și: *Societatea de mâine*, Cluj, nr. 46/47/48, 1927, p. 540

²⁰ *Carte de citire pentru cl. A III-a a școlilor de ucenici, ediția I*, de ing. T. Filipescu, 1924, Ardealul, Institut de arte grafice soc. anon., Cluj (vezi: *Societatea de Mâine*, Cluj, 19 octombrie 1924, nr. 27)

Relațiile sale cu ținutul său natal, respectiv Banatul sârbesc, se pare că nu au fost întrerupte niciodată. Atunci când imigranții de origine din Banatul sârbesc își înființează în România propria asociație (*Asociața pentru Cultura Românilor din Banatul Iugoslav*), cu ocazia adunării generale ținută la Timișoara pe data de 1 iunie 1930, printre cei care au sprijinit și salutat această activitate se găsește și numele profesorului Teodor Filipescu (Maran, 2004 : p. 81).

În ciuda faptului că până în prezent nu a fost elaborată o biografie mai amplă a acestui om de știință și de cultură, numele lui Teodor Filipescu este deseori citat în studiile etnografice preocupate de problema populației românofone din Peninsula Balcanică. Este evident că sunt încă destule probleme neelucidate în ceea ce privește viața și opera sa. Prin studiul de față am încercat să arătăm cine a fost Teodor Filipescu și astfel să stimulăm continuarea cercetării vieții și operei acestei importante personalități a trecutului nostru cultural și științific.

Bibliografie

Filipescu, Teodor (1929): *Voivodina sârbească. Studiu critic istoric-etnografic*. București

Костић, Ђорђе С. (2006): *Добро дошли у Србију*. Београд

Maran, Mircea (2004): *Kulturni razvoj Rumuna u Banatu 1918-1941*. Pančevo

Sikimić, Biljana (2008): Karavlinks in Bosnia and Herzegovina today *The Romance Balkans* (B. Sikimić, T. Ašić, eds), Belgrade: Institute for Balkan Studies 2008, 227–246.